

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnichuk@vspu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-9161-2019>

Scopus ID: 57212406873

**Віктор Даниленко. В. І. Вернадський. Простір життя і думки.
– К.: Академперіодика, 2019. – 352 с.**

Анотація. У статті прорецензовано монографію відомого українського вченого Віктора Даниленка, присвячену дослідженню життя та діяльності видатного українського і російського вченого-природознавця, філософа і мислителя, громадсько-політичного діяча Володимира Івановича Вернадського. На основі вивчення широкої джерельної бази та наявної спеціальної літератури автор намагається показати всесвітньо відомого вченого не як прихильника політичних ідеалів, а людини, що жила наукою, яка служила справжнім ідеалам людства. Водночас автор вказує як на виключну цілісність його особистості, так і її складність та суперечливість.

Ключові слова: Віктор Даниленко, Володимир Вернадський; вчений-природознавець, монографія, наука.

Важливою подією в історії української біографістики є вихід у світ книги відомого українського вченого, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка «В. І. Вернадський. Простір життя і думки». У ній на основі аналізу широкого кола джерел висвітлено життя та діяльність видатного українського і російського вченого-природознавця, філософа і мислителя, громадсько-політичного діяча Володимира Івановича Вернадського.

Актуальність проведеного дослідження визначається передусім постаттю В. Вернадського, який без сумніву займає одне з найпочесніших місць у світовій науці поряд з І. Ньютоном, Ч. Дарвіном, А. Ейнштейном. Саме він збагатив науку глибокими ідеями, що лягли в основу нових провідних напрямів сучасної мінералогії та геології, визначив роль організмів у геохімічних процесах. Для його діяльності характерні широта інтересів, постановка кардинальних наукових проблем, наукове передбачення. Врешті він став фундатором української академічної науки, на тривалий час визначивши її орієнтири та перспективи розвитку.

Означене дослідження не є першим ні в російській, ні в українській історіографії, хоча переважна більшість написаних праць належать, зокрема, природознавцям чи філософам. Однак важливою заслугою В. Даниленка є те, що він зумів не лише узагальнити та систематизувати наявні знання та ввести до наукового обігу нові та маловідомі джерела, але й викласти їх із позицій справжньої академічної науки, на високому науково-теоретичному рівні, показавши всесвітньо відомого вченого не як прихильника політичних ідеалів, а людини, що жила наукою, яка служила справжнім ідеалам людства.

Науковий характер біографічного нариса визначає передусім залучена автором для аналізу широка джерельна база. Її основу склали праці В. Вернадського, щоденники, листи, маловідомі або недоступні раніше документи і матеріали. Використання переважно джерел особового походження забезпечили об'єктивність оцінок діяльності та теоретичної спадщини відомого вченого, уникаючи при цьому ідеологічних інтерпретацій дослідників. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики особистості В. Вернадського. Належна ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків ґрунтується також на цілісному використанні системи філософсько-світоглядних підходів, принципів, загальнонаукових та спеціальних історичних методів дослідження.

Структурно рецензована праця складається із передмови, післямови та тринадцяти глав, в яких, дотримуючись хронологічного принципу, автор зосереджується на висвітленні життєвого та творчого шляху В. Вернадського. У додатках до тексту книги мовою оригіналу подано уривки із ранніх праць вченого із коментарями автора, що стосуються українського питання. Наприкінці книги вміщено іменний покажчик та розлогий список літератури з

.....
досліджуваної проблеми. Для зручності читачів текст книги супроводжується посторінковими посиланнями на джерела та літературу.

У передмові до книги автор, через короткий екскурс в історію промислової революції, акцентує увагу на зростанні значення особистості в суспільному прогресі в умовах наукової та технологічної революції, відзначаючи особливу роль та місце В. І. Вернадського як активного провідника ідеології та практики постіндустріальної цивілізації. Водночас автор вказує як на виключну цілісність його особистості, так і її складність та суперечливість. За словами автора книги: «...постійна внутрішня боротьба уважного спостерігача з мислителем-мудрецем, педантичного дослідника з інтуїтивістом-теоретиком, вченого з громадським діячем, ідеаліста з прагматиком була основою особистісної еволюції видатного науковця і громадянина Космосу Володимира Івановича Вернадського».

Привертає увагу поданий у передмові кваліфікований аналіз праць попередників. У ньому автор демонструє глибоку обізнаність із доробком вчених, які прямо чи опосередковано зверталися до досліджуваної тематики. Автор справедливо зауважує про сплеск інтересу науковців світу до особистості В. Вернадського і його наукової творчості наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Визначаючи загальні особливості та характер праць, цілком обґрунтовано стверджує, що при дослідженні проблеми російських науковців здебільш цікавило справжнє місце і роль В. Вернадського в історії російської і світової науки, натомість українських учених хвилювало насамперед два питання: внесок видатного вченого в організацію і зміст української науки та ставлення його до українського питання й особливо до української державності. Лише останнім часом, на переконання автора, пріоритети в українській вернадськології почали змінюватися в напрямку вивчення колосального внеску В. Вернадського у формування всесвітньої цивілізації принципово нової якості. Окрім того, поява значної кількості опублікованих джерел стали для автора книги своєрідною мотивацією для нового прочитання, вивчення і наукового аналізу життя та діяльності всесвітньо відомого вченого.

Пристаючи до написання книги, автор своїм завданням бачив «хоча б частково досягнути багатогранний, багатомірний простір життя і думки геніального вченого-мислителя, видатного сина українського народу». Об'єктом наукового аналізу при цьому стало драматичне, наповнене багатьма небезпеками, життя В. Вернадського, його багатогранна подвижницька діяльність, спрямована на вихід Росії, України і всього людства на нові постіндустріальні рубежі розвитку. Зазначимо також, що життєпис вченого автором подано у контексті суспільно-політичних процесів і подій, сучасником яких він був. Окрім того, висвітлення шляху вченого до вершин науки здійснено через тісне переплетення із сюжетами особистого життя. Науковому стилю викладу матеріалу в книзі притаманні ясність, логічність, аргументованість. Обґрунтовуючи ту чи іншу думку, автор нерідко звертається до висловів самого вченого, унеможливаючи при цьому їх вільну інтерпретацію.

У перших главах книги автором проведено достатньо глибоке дослідження історії родовиду Вернадських, висвітлено дитинство та юність, а також університетські роки життя майбутнього вченого. На основі аналізу джерел особистого походження у книзі ретельно відображено усі фактори, які впливали на формування світогляду молодого Володимира Вернадського.

Починаючи із четвертої глави книги, автор цілком зосереджується на характеристиці В. Вернадського як науковця. Вивчаючи участь останнього в наукових експедиціях, проходження стажування у лабораторіях провідних європейських вчених, особисті стосунки з відомими науковцями, В. Даниленко стверджує, що саме в цей час у вченого остаточно формується мета діяльності на користь людей через науку та ідея про те, що люди науки, мистецтва (інтелігенція) з'єднують різноетнічні і віддалені частини великих держав та й самі держави між собою. Важливим на нашу думку є той факт, що висвітлення шляху вченого до вершин науки здійснено через тісне переплетення із сюжетами особистого життя. Так, автор намагається показати, що навіть досягаючи глибини науки, В. Вернадський не відривається від реалій повсякденного життя, турбуючись про фізичне та духовне здоров'я членів своєї сім'ї, своїх друзів та близьких, вирішуючи нагальні проблеми.

Володимир Вернадський, займаючи активну громадянську позицію, не міг залишатися осторонь суспільно-політичних процесів у державі. Це чітко усвідомлює автор, пропонуючи на розсуд читачів аналіз політичної діяльності вченого. Будучи переконаним прихильником примату особистості над суспільством і державою та, пройшовши шлях через Братство, Союз визволення, земське дружнє середовище, В. Вернадський був одним із організаторів створення конституційно-демократичної партії та активним її членом у майбутньому. Майже 10 років представляв та захищав її інтереси в Державній думі.

Однак з початку ХХ ст. усе більше починає проявлятися талант Вернадського як видатного організатора російської науки на принципово нових виробничих засадах. Його обирають до складу Санкт-Петербурзької академії наук. У таких умовах політична й державна

робота остаточно відходять на другий план, а головним на довгі роки стають викладацька, науково-дослідна діяльність та організаторська робота у сфері перетворення науки та освіти у виробничу силу, поєднання фундаментальної науки з безпосереднім товарним виробництвом. Відзначаючи його вагомі наукові здобутки, величезний авторитет і вплив у громадських і наукових колах країни, автор книги наголошує на надзвичайній скромності, порядності та чуйності вченого.

Характеризуючи якісно новий період життя В. Вернадського, пов'язаний виключно із науково-дослідною роботою та діяльністю з організації наукової галузі виробництва у всеросійському масштабі, В. Даниленко не вважає випадковим його збіг із безпосереднім поверненням вченого до свого природного, генетичного коріння – до українства й України, хоча, на переконання автора, цей зв'язок ніколи й не переривався. Саме життєдайна українська природа та постійні контакти з місцевими жителями, на думку автора, пробудили у Вернадського його українську натуру. При цьому найвищим проявом його своєрідного українофільства автор книги визнає неопубліковану в ті роки статтю «Украинский вопрос и русское общество», написану під впливом дружини Наталії Єгорівни та її родичів як доповнення до відомої статті О. Шахматова про витоки української мови, публікацій українських діячів, спрямованих на припинення репресивної політики царських урядів щодо української мови, видавничої справи та освіти, запровадженої з початком світової війни.

Лютневе збройне повстання 1917 р. та створення Тимчасового уряду відкрили нову сторінку в житті Вернадського. Він бере найактивнішу участь у подіях російської революції, намагаючись спрямувати її творчу потенцію на максимальну розбудову вищої школи, її новітню модернізацію та остаточно перетворення науки в безпосередню і провідну продуктивну силу суспільства. В умовах становлення більшовицької диктатури, на думку автора, починає змінюватися на краще ставлення В. Вернадського до українського національно-визвольного руху та до Центральної Ради. Незважаючи на те, що Вернадський перебував під впливом поглядів кадетів про «єдину та неділиму Росію», на відміну від інших членів він все ж допускав варіант федеративного устрою держави. Розмови з відвідувачами, друзями та знайомими все більше переконують його в цьому. Однак навіть у таких умовах він залишався переконаним прибічником домінування своєрідної поліетнічної, російської, спільності та її культури в новому державному утворенні.

З приходом до влади в Україні гетьмана Скоропадського, В. Вернадський проводить активну організаційну діяльність по створенню Української академії наук, закон про заснування якої з'явився лише 14 листопада 1918 р. В. Вернадського одноголосно обрано головою-президентом Академії та затверджено наказом гетьмана. Автор акцентує увагу на тому, що завдяки старанням В. Вернадського, шляхом налагодження відповідних контактів вдалося зберегти цілісність інституції в часи Директорії, перебування під владою Добровольчої армії та в умовах приходу до влади більшовиків, після чого розпочалася робота із розбудови Академії, Всенародної бібліотеки та інших інститутів. В умовах «червоного терору» керована В. Вернадським Академія наук України діяла як один із найбільш згуртованих і дієвих осередків захисту життя, прав та власності наукової інтелігенції Києва та всієї України. Ґрунтовно описано в книзі таврійський період у діяльності вченого.

Окремо слід наголосити на дванадцятій главі книги під назвою «Почуття рабства» і «становище кріпака», в якій йдеться про наукову працю академіка в Петрограді. При цьому автор книги зауважує, що, незважаючи на відмову вченого очолити Українську академію наук, В. Вернадський ніколи не поривав ідейного зв'язку з Україною та представниками української науки. Перебуваючи у відрядженнях за кордоном, вчений працює над реалізацією ідей міжнародного об'єднання науковців та державно-конфедеративної консолідації слов'ян за участю українців. Тут він працює над подальшим дослідженням «живої речовини», не знаходячи зачасти розуміння з боку закордонних властей. Як стверджує автор книги, лише єдине бажання продовжити заняття наукою змусило вченого повернутися до більшовицької Росії, де його поновлюють у до емігрантському статусі.

В останній главі книги відображено діяльність вченого в умовах зародження та становлення тоталітарного режиму, який у сфері науки позначився боротьбою старих академіків проти партійних кадрів, що прагнули зайняти академічні місця під приводом «радянзації» Академії наук. Невід'ємною складовою цього періоду стають постійні чистки старих кадрів академічних установ. Країна переживає суцільний розгрім вітчизняної науки. Єдиною вітхою вченого у сфері організаторської роботи залишався Радєвський інститут, де він започаткував нову науку – радіогеологію. Згодом став одним із засновників та організаторів дослідних робіт у сфері використання ядерної енергії. У нечастих закордонних поїздках він отримує змогу завершити окремі важливі наукові проекти. Майже до останніх своїх днів вчений залишався відданим своєму головному покликанню – служінню науці на користь людству.

Підбивши підсумки життєвого шляху В. Вернадського, автор стверджує, що усе життя видатного вченого «пройшло у невинному протистоянні в особистості дивним чином поєднаних нею протилежностей: Знання і Віри, Предметно-матеріального та Ідеального, Раціонального та Емоційного, Науки і Релігії».

Достатньо розлогою є післямова до книги, в якій автор шляхом аналітичних роздумів намагається коротко схарактеризувати «простір життя і думки» В. Вернадського. Так, підсумовуючи проведене дослідження, В. Даниленко переконливо стверджує, що в особі В. Вернадського ми маємо справу із визначним ученим європейського рівня, глибокі та надзвичайно оригінальні ідеї якого значно випередили час, розкривши при цьому величезні перспективи прогресу як науки, так і людської цивілізації. Він не лише створив нові науки, але й змінив погляд на природу взагалі.

Автор відзначає великий внесок вченого у справу оволодіння людством ядерною енергією, становлення в майбутньому перспективної галузі атомної електроенергетики. Стверджується, що саме за його активної участі розроблено теорію алеопатії – боротьби із бур'янами за допомогою інших рослин, започатковано та розвинуто теорію ноосфери, що претендує на роль провідної світоглядної теорії. Водночас автор виступає проти спроб «державної націоналізації» спадщини вченого, вважаючи її світовим надбанням.

Визначаючи ставлення В. Вернадського до української проблеми, автор стверджує, що воно формувалось здебільш під впливом умонастроїв частини російської літеральної інтелігенції і передбачало пошук ненасильницьких шляхів та методів його розв'язання. На еволюцію його поглядів позитивно впливали знайомства з видатними українськими діячами. Розуміючи, що основною перешкодою до «європеїзації» Росії є самодержавно-унітарний устрій, вихід для України він вбачав в широкій етнотериторіальній автономії. Не передбачаючи можливості самостійної державності України, вчений виступав за зближення її з Росією у сфері економіки та культури.

Випадком долі вважає автор той факт, що саме В. Вернадський став організатором однієї із ініційованих ним Академій – Академії наук України. Адже із приходом до влади гетьмана П. Скоропадського багато великодержавників побачили можливість відродити єдину Росію. Визначаючи основні наукові та організаційні засади, В. Вернадський розглядав Академію передусім як об'єднання державних наукових установ. Створена Академія мала привести не лише до піднесення економіки, науки і культури, але й посилити культурну єдність українського та російського народів у межах єдиної російської держави.

Водночас автор наголошує також на хибності спроб трактувати погляди В.І. Вернадського лише з позицій програмних документів кадетської партії, ігноруючи при цьому світоглядні позиції самого вченого, який не поділяв тези про українців та росіян як «єдино руське плем'я». Автор також стверджує, що В.І. Вернадський завжди дотримувався лінії на відновлення Росії як єдиної великої держави. Тому, розглядаючи більшовизм як своєрідне «явище російської великодержавності», він фактично примирився з новим режимом. Так само і більшовики побачили в особі великого вченого носія російської великодержавної ідеї. До кінця своїх днів він побоювався втрати цілісності Російської держави, оскільки в єдності бачив умову її сили і процвітання. На переконання автора, загальноросійське мислення вченого не було імперським, а загальнолюдським.

Розвиваючи погляди вченого в контексті сучасних українсько-російських відносин, В. Даниленко стверджує, що російсько-українське єднання за рівноправних суб'єктів стане можливим, доцільним і потрібним лише з утвердженням українського народу як повноцінної державної нації, становленням української державності, демократичності устрою та розвинутого громадянського суспільства в обох державах. Така позиція, на думку дослідника, цілком визначається вченням В. І. Вернадського про майбутнє людства та про ноосферу як сферу розуму та гармонізації відносин між природою та суспільством.

Надзвичайно важливою, на переконання автора, є думка вченого про те, що саме наука має вирішальне значення у соціальному прогресі людства. Її розвиток у планетарному масштабі має призвести до переходу біосфери в ноосферу через утворення єдиної світової культури, світового співжиття народів, єдиної організації людства. Аналізуючи ставлення держав до розвитку науки, В. Даниленко стверджує, що єдиним критерієм прийняття урядами правильних рішень є врахування громадської думки. Силу розуму він вважає найбільшим надбанням та резервом будь-якої країни.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що дослідження В. Даниленка є завершеною, самостійною працею, яка виконана на високому науково-теоретичному та методологічному рівнях. У ньому отримано нові обґрунтовані та достовірні результати, які є суттєвими для вивчення особистості В. І. Вернадського.

Рецензований праці характерна цілісність й логічність структурної побудови, органічний взаємозв'язок розділів як пріоритетних напрямків досліджуваної проблеми, що дало змогу

автору проаналізувати залучений ним до розгляду фактичний і теоретичний матеріал у історико-хронологічній та проблемній послідовності. У висновках належним чином узагальнено результати дослідження, підтверджені аналітичними роздумами автора.

Так, монографія В. Даниленка «В. І. Вернадський. Простір життя і думки» має суспільну актуальність, містить наукову новизну одержаних результатів, відповідає важливим завданням сучасної історичної науки та суттєво збагачує напрацювання вітчизняної історіографії. Книга, без сумніву, буде корисною для науковців (істориків, філософів, природознавців), педагогів, студентів, а також усіх, хто цікавиться долею В. І. Вернадського, історією науки, минулим українського народу.

Олег Мельничук

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Україна)

Виктор Даниленко. Вернадский. Пространство жизни и мысли. – М.: Академперіодика, 2019. – 352 с.

Аннотация. В статье прорецензировано монографию известного украинского ученого Виктора Даниленко, посвященную исследованию жизни и деятельности выдающегося украинского и российского ученого-естествоиспытателя, философа и мыслителя, общественно-политического деятеля Владимира Ивановича Вернадского.

На основе изучения широкой источниковой базы и имеющейся специальной литературы автор пытается показать всемирно известного ученого не как сторонника политических идеалов, а человека, жившего наукой, которая служила настоящим идеалам человечества. При этом автор указывает одновременно как исключительную целостность его личности, так и ее сложность и противоречивость.

Ключевые слова: Виктор Даниленко, Владимир Вернадский; ученый-естествоиспытатель, монография, наука.

Oleh A. Melnychuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr (History), Professor (Ukraine)

Victor Danylenko. V. I. Vernadskyi. Space of Life and Thoughts. – K.: Akademperіodyka, 2019. – 352 с.

Abstract. The article reviews the monograph by the famous Ukrainian scientist Viktor Danylenko, devoted to the study of the life and activity of a prominent Ukrainian and Russian scientist, philosopher and thinker, public and political figure Volodymyr Ivanovych Vernadskyi. Based on the study of a wide source base and available special literature, the author tries to show the world-famous scientist not as a supporter of political ideals, but a man who lived by science, which served the true ideals of mankind. At the same time, the author points out both the exceptional integrity of his personality and its complexity and contradictions.

Key words: Victor Danylenko, Volodymyr Vernadskyi; scientist, monograph, science.

Статтю надіслано до редколегії 07.04.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.05.2021 р.